

TURISTIK SALOHIYAT TUSHUNCHASI VA UNING TARKIBIY QISMLARI

Masharipov O‘rolbek Ozod o‘g‘li

Tashkent State Transport University

First-Year Undergraduate Student

Email: urolbekmasharipov@gmail.com

ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0005-3918-2969>

ANNOTATSIYA

Mazkur ilmiy maqolada turistik salohiyat tushunchasining nazariy asoslari, unga berilgan turli ta’riflar va tarkibiy qismlar tahlil qilinadi. Turistik salohiyat mintaqaning turizm faoliyatini tashkil etish uchun zarur bo‘lgan tabiiy, madaniy-tarixiy, ijtimoiy-iqtisodiy va infratuzilmaviy shart-sharoitlarning yig‘indisi sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va kuzatish usullari qo‘llanilgan. O‘zbekiston Respublikasi misolida turistik salohiyatning asosiy tarkibiy qismlari – tabiiy-geografik salohiyat, madaniy-tarixiy meros, turizm infratuzilmasi, inson kapitali va institutsional muhit alohida tahlil qilingan. Tadqiqot natijasida turistik salohiyat murakkab tizimli kategoriya ekanligi, uning tarkibiy qismlari o‘zaro bog‘liq va dinamik rivojlanib borishi aniqlangan. Shu bilan birga, O‘zbekiston turistik salohiyatini yanada samarali ro‘yobga chiqarishning yo‘nalishlari bo‘yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: turistik salohiyat, turistik resurslar, tarkibiy qismlar, madaniy-tarixiy meros, turizm infratuzilmasi, O‘zbekiston.

ABSTRACT

This scientific article analyzes the theoretical foundations of the concept of tourism potential, various definitions given to it, and its components. Tourism potential is manifested as a set of natural, cultural-historical, socio-economic and infrastructural conditions necessary for organizing tourism activities in a region. The study uses comparative analysis, systematic approach, and observation methods. Using the example of the Republic of Uzbekistan, the main components of tourism potential – natural-geographical potential, cultural-historical heritage, tourism infrastructure, human capital

and institutional environment – are analyzed separately. The research results show that tourism potential is a complex systemic category, its components are interconnected and dynamically developing. At the same time, practical recommendations are developed for more effective realization of Uzbekistan's tourism potential.

Keywords: tourism potential, tourist resources, components, cultural and historical heritage, tourism infrastructure, Uzbekistan.

АННОТАЦИЯ (на русском языке)

В данной научной статье анализируются теоретические основы понятия туристического потенциала, различные определения и его составляющие. Туристический потенциал проявляется как совокупность природных, культурно-исторических, социально-экономических и инфраструктурных условий, необходимых для организации туристической деятельности в регионе. В исследовании использованы методы сравнительного анализа, системного подхода и наблюдения. На примере Республики Узбекистан отдельно проанализированы основные составляющие туристического потенциала – природно-географический потенциал, культурно-историческое наследие, туристическая инфраструктура, человеческий капитал и институциональная среда. В результате исследования установлено, что туристический потенциал является сложной системной категорией, его составляющие взаимосвязаны и динамично развиваются. Разработаны практические рекомендации по направлениям более эффективной реализации туристического потенциала Узбекистана.

Ключевые слова: туристический потенциал, туристические ресурсы, составляющие, культурно-историческое наследие, туристическая инфраструктура, Узбекистан.

KIRISH

Turizm global iqtisodiyotning eng tez rivojlanayotgan tarmoqlaridan biriga aylangan bo'lib, so'nggi yillarda ushbu sohaga davlat siyosati darajasida e'tibor qaratilmoqda. Mamlakatlarning turizm sohasidagi muvaffaqiyati bevosita ularning turistik salohiyatiga bog'liq. Turistik salohiyat deganda, muayyan hududda turizm faoliyatini tashkil etish va

rivojlantirish uchun mavjud bo‘lgan barcha tabiiy, madaniy, tarixiy, ijtimoiy-iqtisodiy va infratuzilmaviy shart-sharoitlar tushuniladi. Bu tushuncha turistik resurslar va ularni samarali ishlatish imkoniyatlarini birlashtiradi.

O‘zbekiston Respublikasi qadimiy tarixga ega bo‘lgan, turistik salohiyati yuqori bo‘lgan davlatlardan biridir. O‘zbekistonda 2025-yilda turizm xizmatlari eksporti rekord darajaga – 3,6 milliard AQSh dollaridan oshdi, sohaga 5 250 dan ortiq turar joy vositalari jalb etilgan. “O‘zbekiston – 2030” strategiyasiga binoan, 2030 yilga borib xorijiy sayyohlar sonini 20 million nafarga yetkazish, turizmning yalpi ichki mahsulotdagi ulushini 3,5 foizdan 7 foizga oshirish va turizm xizmatlari eksportini 6 milliard dollardan oshirish vazifalari belgilangan. Ushbu strategik maqsadlarni amalga oshirishda mamlakatning turistik salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish muhim ahamiyat kasb etadi.¹

Mazkur tadqiqotning maqsadi – turistik salohiyat tushunchasining nazariy asoslarini o‘rganish, unga berilgan turli ta’riflarni tahlil qilish, shuningdek turistik salohiyatning tarkibiy qismlarini aniqlash va tizimlashtirishdan iborat. Tadqiqot natijalari turizm sohasidagi mutaxassislar, investitsiya loyihalarini amalga oshiruvchi kompaniyalar va sohani rivojlantirish bo‘yicha davlat dasturlarini ishlab chiquvchilar uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi.

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR SHARHI

Turistik salohiyat tushunchasi va uning tarkibiy qismlari turli mualliflar tomonidan turlicha talqin qilingan. Xalqaro amaliyotda turistik salohiyat ko‘pincha “muayyan hududda turizm faoliyatini tashkil etish uchun zarur bo‘lgan tabiiy, madaniy, tarixiy va ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarning yig‘indisi” deb ta’riflanadi. Ta’rifda turizmni rivojlantirishning moddiy-texnik bazasi va xizmat ko‘rsatishning tashkiliy-iqtisodiy jihatlari uyg‘unlashtirilgan.²Rus olimi M.A. Sarancha esa turistik salohiyatni “fazoviy-vaqtinchalik tabiiy, ijtimoiy va ijtimoiy-tabiiy resurslar, zaxiralar va imkoniyatlarning

¹ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. 2023 yil 11 sentyabr.

²Саранча, М. А. (2015). Туристский потенциал территории: проблематика определения сущности и структуры. Вестник Удмуртского университета, 25(1).

birikmasi” deb ta’riflaydi. Uning fikricha, turistik salohiyat subyektiv kategoriya bo‘lib, turist, tadbirkor va davlat jamiyati nuqtai nazaridan turlicha talqin qilinishi mumkin.

Turistik salohiyatning tarkibiy qismlari masalasiga kelsak, tadqiqotchilar bir necha yondashuvlarni taklif qiladilar. Bir guruh mualliflar (UNWTO va bir qator milliy tadqiqotlar) uni quyidagi komponentlarga ajratadi: tabiiy, madaniy-tarixiy, infratuzilmaviy, moliyaviy, axborot, investitsion, boshqaruv, ijtimoiy va mehnat salohiyati. A.V. Karpushkina esa turistik salohiyatni “resurs, iqtisodiy va ijtimoiy salohiyat” kabi uchta asosiy tarkibiy qismdan iborat deb hisoblaydi, bunda resurs salohiyati (tarixiy-madaniy va tabiiy resurslar) asosiy rol o‘ynaydi. Boshqa bir yondashuvga ko‘ra, turistik salohiyat ikki asosiy guruhga – tabiiy va antropogen komponentlarga bo‘linadi.³

O‘zbekistonlik olimlarning ishlarida mintaq va destinatsiyalarning turistik salohiyati tushunchasi, uning elementlari va baholash uslublari tahlil qilingan. Xususan, G.P. Gulyamova turizm salohiyatiga baho berish uslublari umumlashtirib, har bir hududning o‘ziga xos turistik resurslarini, mintaqada turizm sektorining rivojlanish darajasi va yo‘nalishini hisobga olgan holda alohida ko‘rsatkichlar tizimidan foydalanish maqsadga muvofiqligini ko‘rsatib o‘tgan. Buxoro viloyati misolida Turistik salohiyat indeksi (TPI) orqali oltita o‘lchov – madaniy va tabiiy resurslar, infratuzilma, turistik talab, biznes-muhit, barqaror rivojlanish va inson kapitali integratsiyalangan holda o‘rganilgan. Shuningdek, Toshkent viloyati turistik salohiyatini GIS asosida baholash masalalari ham tadqiq etilgan.⁴

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va kuzatish usullaridan foydalanildi. Qiyosiy tahlil usuli orqali turistik salohiyatning turli ta’riflari va tarkibiy qismlari tahlil qilindi. Tizimli yondashuv usuli turistik salohiyatni bir-biri bilan bog‘liq elementlar tizimi sifatida o‘rganish imkonini berdi. Kuzatish usuli bilan O‘zbekiston hududidagi turistik

³ Карпушкина, А. В. (2021). Методологические аспекты оценки туристского потенциала региона. Известия СПбГАУ, №3(64).

⁴ Gulyamova, G. P. (2023). Mintaqaning turizm salohiyatini baholash va rivojlantirish yo‘nalishlari. “International Finance & Accounting” ilmiy jurnali, 6-son.

obyektlar va infratuzilma holati baholandi. Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasining “Turizm to‘g‘risida”gi qonun hujjatlari, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasi, Prezident qarorlari, shuningdek Turizm qo‘mitasining rasmiy ma’lumotlari tahlil qilindi. Tahlil natijalari asosida turistik salohiyat tushunchasining yagona va tizimli ta’rifi ishlab chiqilgan.⁵

TAHLIL VA NATIJALAR

Turistik salohiyat murakkab va ko‘p qirrali kategoriya hisoblanadi. Uni tahlil qilishda ikki asosiy yondashuv mavjud. Birinchi yondashuvda turistik salohiyat faqat turistik resurslar yig‘indisi sifatida qaraladi. Ikkinchi, kengroq yondashuvda esa u resurslar, imkoniyatlar va ularni amalga oshirish shart-sharoitlarining yig‘indisi sifatida talqin etiladi. Zamonaviy talqinda turistik salohiyat quyidagi belgilar bilan tavsiflanadi: dinamiklik, ierarxialik, o‘zgaruvchanlik va rivojlanish imkoniyati.

Turistik salohiyat subyektiv kategoriya bo‘lib, uni turist, tadbirkor va davlat jamiyati nuqtai nazaridan turlicha baholash mumkin. Masalan, turist uchun asosiy narsa attraksionlar (diqqatga sazovor joylar), tadbirkor uchun foyda olish imkoniyati, davlat uchun esa iqtisodiy o‘shish va bandlikni ta’minlashdir. Shu bilan birga, turistik salohiyatning asosini turistik resurslar tashkil etadi. Ular tabiiy (iqlim, relyef, suv havzalari, o‘simlik va hayvonot dunyosi) va antropogen (tarixiy-me’moriy yodgorliklar, madaniy tadbirlar, milliy urf-odatlar) turlarga bo‘linadi.

Turistik salohiyat tizim sifatida quyidagi xususiyatlarga ega: yaxlitlik (barcha elementlar birgalikda yagona maqsadga xizmat qiladi), dinamiklik (vaqt o‘tishi bilan o‘zgaradi) va elementlarning o‘zaro bog‘liqligi. Tizimning strukturaviy xususiyatlariga muvozanatga erishish qobiliyati, elementlarning o‘zaro bog‘liqligi va bir-birini to‘ldirishi kiradi. Sifat xususiyatlariga esa o‘z-o‘zini takror ishlab chiqarish, takomillashtirish va moslashuvchanlik kabilar kiradi.

Turistik salohiyatning tarkibiy qismlari

⁵ O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. 2023 yil 11 sentyabr.

Turli mualliflarning yondashuvlarini tahlil qilgan holda, turistik salohiyatning quyidagi asosiy tarkibiy qismlarini ajratish mumkin:

1. Tabiiy-geografik salohiyat. Bu tarkibiy qismga iqlim sharoiti, relyef, suv resurslari, o‘simlik va hayvonot dunyosi, qo‘riqxonalar va milliy bog‘lar kiradi. O‘zbekistonda tabiiy-geografik salohiyat nihoyatda yuqori. Mamlakat hududi tog‘li (Tyan-Shan, Pomir-Oloy), cho‘l (Qizilqum) va vodiy (Farg‘ona, Zarafshon, Qashqadaryo) landshaftlarini o‘z ichiga oladi. Shuningdek, “Katag‘o‘rg‘on suv ombori” misolida suv havzalarining turistik ahamiyati ham o‘rganilgan.⁶

2. Madaniy-tarixiy salohiyat. Eng muhim tarkibiy qismlardan biri bo‘lib, tarixiy yodgorliklar, arxeologik obyektlar, muzeylar, teatr va boshqa madaniyat maskanlarini o‘z ichiga oladi. O‘zbekiston 8500 dan ortiq madaniy meros obyektiga ega bo‘lib, ulardan Samarqand, Buxoro, Xiva va Shahrisabz shaharlari YUNESKONing Butunjahon merosi ro‘yxatiga kiritilgan. Shu bilan birga, arxeologik yodgorliklarning turistik potensialini kompleks baholash muammolari mavjud.

3. Infratuzilmaviy salohiyat. Ushbu tarkibiy qism transport infratuzilmasi (aeroportlar, temir yo‘llar, avtomobil yo‘llari), mehmonxona xo‘jaligi (turli toifadagi mehmonxonalar), umumiy ovqatlanish, savdo va ko‘ngilochar maskanlarni o‘z ichiga oladi. 2025 yil noyabrigacha O‘zbekistonda 6861 ta joylashtirish vositasi va 4348 ta turistik tashkilot faoliyat yuritgan. Infratuzilmaga bo‘lgan talab UNWTO hisobotlarida ham qayd etilgan.⁷

4. Inson kapitali va kadrlar salohiyati. Ushbu tarkibiy qismga turizm sohasidagi malakali kadrlar, ularning xorijiy tillarni bilishi va xizmat ko‘rsatish madaniyati kiradi. 2025 yil noyabrigacha O‘zbekiston Turizm qo‘mitasi tizimida 4345 nafar gid-ekskursovod faoliyat yuritgan. Bu ko‘rsatkich ushbu segmentda kadrlar salohiyatining rivojlanayotganligini ko‘rsatadi.

⁶ Jumayev, A. (2020). Statistical analyses of tourism in Uzbekistan: an empirical test of tourism a-b-c (t-ABC) model. Бюллетень науки и практики, 6(2).

⁷ UNWTO. (2015). Hotel Classification Systems: Recurrence of Criteria in 4 and 5 Star Hotels. Madrid: UNWTO.

5. Institutsional va boshqaruv salohiyati. Bu tarkibiy qismga turizmni davlat tomonidan tartibga solish tizimi, qonunchilik bazasi va turizmni rivojlantirish strategiyalari kiradi. O‘zbekiston Turizm qo‘mitasining tashkil etilgani, “O‘zbekiston – 2030” strategiyasining qabul qilinishi hamda byurokratik to‘siqlarning kamaytirilgani muhim institutsional o‘zgarishlardir.

6. Marketing va axborot salohiyati. Bu tarkibiy qismga mamlakatni turistik yo‘nalish sifatida targ‘ib qilish, brending, raqamli marketing, xalqaro ko‘rgazmalarda ishtirok etish kabi yo‘nalishlar kiradi. 2025-yilda O‘zbekiston turistik maqsadlarda tashrif buyurgan xorijiy fuqarolar soni 10,7 million nafardan oshganligi marketing siyosatining samaradorligini tasdiqlaydi.

7. Iqtisodiy va moliyaviy salohiyat. Bu tarkibiy qismga investitsiyalar, soliq imtiyozlari va boshqa moliyaviy qo‘llab-quvvatlash mexanizmlari kiradi. O‘zbekistonda 2025-yilda eksport qilingan turistik xizmatlar hajmi 4,4 milliard AQSh dollariga yetgan.⁸

XULOSA VA TAKLIFLAR

Turistik salohiyat – bu turli tarkibiy qismlarni o‘z ichiga olgan murakkab va tizimli kategoriya. Turistik salohiyatning asosiy tarkibiy qismlari – tabiiy-geografik, madaniy-tarixiy, infratuzilmaviy, inson kapitali, institutsional, marketing va iqtisodiy salohiyat bir-biri bilan o‘zaro chambarchas bog‘liq. Faqat shu tarkibiy qismlarning barchasini uyg‘un va muvozanatli rivojlantirish turistik salohiyatni to‘liq ro‘yobga chiqarish imkonini beradi. O‘zbekiston, ayniqsa, madaniy-tarixiy va tabiiy salohiyati jihatidan katta ustunliklarga ega. Biroq, infratuzilmaviy va inson kapitali salohiyatini rivojlantirish sohasida ma’lum kamchiliklar mavjud.

Turistik salohiyat tushunchasining tahlilidan kelib chiqib, quyidagi takliflar ishlab chiqiladi:

1. Yagona metodologiyani ishlab chiqish. Turistik salohiyatni baholashning yagona va tizimli metodologiyasini ishlab chiqish. Bunday metodologiya ob’ektiv ma’lumotlar asosida mintaqalar turistik salohiyatini qiyosiy

⁸ O‘zbekiston Respublikasining “Turizm to‘g‘risida”gi Qonuni. 2019 yil 18 iyul, O‘RQ-549-son.

baholash va ularni rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqish imkonini beradi. Bu borada Buxoro viloyati misolida qo'llanilgan Turistik salohiyat indeksi (TPI) metodologiyasini boshqa hududlarga tatbiq etish mumkin.

2. Raqamlashtirishni kuchaytirish. Turistik salohiyatni baholash va monitoring qilishda zamonaviy geoinformatsion tizimlardan (GIS) keng foydalanish, turistik salohiyatning raqamli xaritalarini yaratish va ularni muntazam yangilab borish. Toshkent viloyati misolida ko'rsatilganidek, GIS asosida turistik salohiyatni fazoviy tahlil qilish imkoniyatlari mavjud.

3. Inson kapitalini rivojlantirish. Turizm sohasida kadrlar salohiyatini oshirish, mutaxassislarning xorijiy tillarni bilish darajasini yaxshilash va ularning malakasini muntazam oshirib borish tizimini yo'lga qo'yish. Ayniqsa, gid-ekskursovodlar sonini va sifatini oshirish muhim.

4. Infratuzilmani rivojlantirish. Mehmonxona xo'jaligi va transport infratuzilmasini jahon standartlari darajasiga ko'tarish, ayniqsa madaniy-tarixiy obyektlar atrofida zamonaviy turistik xizmatlar tizimini yaratish. Xususan, yo'l-transport infratuzilmasini yaxshilash va qulay aviaqatnovlarni yo'lga qo'yish lozim.

5. Marketing salohiyatini kuchaytirish. O'zbekistonning yagona va kuchli milliy turizm brendini yaratish, maqsadli bozorlar uchun alohida marketing strategiyalarini ishlab chiqish va xalqaro turizm ko'rgazmalarida tizimli ishtirok etishni yo'lga qo'yish. Shuningdek, raqamli marketing va ijtimoiy tarmoqlardan samarali foydalanish lozim.

Umuman olganda, O'zbekistonning turistik salohiyati katta va uni yanada samarali ro'yobga chiqarish nafaqat turizm sohasining o'ziga, balki butun iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiladi. Ushbu vazifani amalga oshirishda davlat, xususiy sektor va ilmiy muassasalarning uyg'un hamkorligi muhim ahamiyatga ega.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasining "Turizm to'g'risida"gi Qonuni. 2019 yil 18 iyul, O'RQ-549-son.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “O‘zbekiston – 2030” strategiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi Farmoni. 2023 yil 11 sentyabr.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Turizm sohasini jadal rivojlantirish va turizm xizmatlari eksportini oshirishning qo‘shimcha chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-...-son Qarori. 2025 yil 20 noyabr.
4. Gulyamova, G. P. (2023). Mintaqaning turizm salohiyatini baholash va rivojlantirish yo‘nalishlari. “International Finance & Accounting” ilmiy jurnali, 6-son.
5. Ruziyeva, M. T. (2026). Индекс туристского потенциала как инструмент региональной конкурентоспособности: на примере Бухарской области Узбекистана. “Экономика и туризм” международный научно-инновационный журнал.
6. Gulyamova, L., Nizomova, R., Shamsiyeva, N. (2024). Methodological issues of creating an assessment map of the tourism potential of the Tashkent region of Uzbekistan. *Universum: технические науки*, 127(10).
7. Jumayev, A. (2020). Statistical analyses of tourism in Uzbekistan: an empirical test of tourism a-b-c (t-ABC) model. *Бюллетень науки и практики*, 6(2).
8. Саранча, М. А. (2015). Туристский потенциал территории: проблематика определения сущности и структуры. *Вестник Удмуртского университета*, 25(1).
9. Карпушкина, А. В. (2021). Методологические аспекты оценки туристского потенциала региона. *Известия СПбГАУ*, №3(64).
10. UNWTO. (2015). *Hotel Classification Systems: Recurrence of Criteria in 4 and 5 Star Hotels*. Madrid: UNWTO.